

ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ ΤΟΥ Δ. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΥ ΩΣ ΚΥΒΕΡΝΗΤΟΥ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΤΟ 1867

(ΑΠΟ ΤΑ ΠΑΡΑΣΚΗΝΙΑ ΤΟΥ ΛΓΩΝΑ ΤΟΥ 1866-9)

Ἐάν καὶ ὅλοι παραδεχόμεστε, πὼς ὁ ἀγώνας τοῦ 1866-9 μονάχα μὲ τὸ Εἰκοσιένα μπορεῖ νὰ συγκριθῇ ὥς πρὸς τὴ σπουδαιότητα, ἐν τούτοις δὲν ἔχει μελετηθῇ ἀρκετὰ ἡ τόσο ἐνδοξη αὐτὴ σελίδα τῆς νεώτερης ἱστορίας μας.

Ἀνάμεσα στὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶναι καὶ τὸ γιατί, ἂν καὶ ἀποφασίσθηκε νὰ σταλῇ ὁ Δ. Μαυροκορδάτος¹ τὸ 1867 στὴν Κρήτη μὲ τὸν τίτλο τοῦ κυβερνήτου καὶ μὲ ἐξαιρετικὴ ἐξουσία, ὅπως τὸ Εἰκοσιένα ὁ Καποδίστριας, ἐν τούτοις δὲν ἐπραγματοποιήθηκεν ἡ ἀπόφασις αὐτή.

Τὸ πρόβλημα αὐτὸ τὸ θίγει ὁ Κριάρης^{1α}, ἀλλὰ οὔτε τὸ ἐξαντλεῖ, οὔτε καὶ ἐκθέτει μὲ ἀκρίβεια τὰ σχετικὰ γεγονότα, ὅπως θὰ δοῦμε πιὸ κάτω.

Γι' αὐτό, ἐπειδὴ ἔχω ὑπ' ὄψην μου ἀρκετὰ ἔγγραφα, ἐπιστολὰς καὶ ἄλλα στοιχεῖα, ποὺ διαφωτίζουν τὴν ὅλη ὑπόθεσις, θὰ προσπαθῶ, δημοσιεύοντας καὶ αὐτά, νὰ δείξω τὸ πὼς κατέληξεν ἡ «Κεντρικὴ ἐπὶ τοῦ Κρητικοῦ Ἐπιτροπῇ Ἀθηνῶν» στὴν ἀπόφασιν νὰ σταλῇ ὁ Δ. Μαυροκορδάτος ὡς κυβερνήτης στὴν Κρήτη, πὼς δέχθηκαν τὴν πρότασιν τῆς οἱ διάφοροι παράγοντες στὴν Κρήτη, γιατί ματαιώθηκε ἡ ἀποστολὴ καὶ πότε καὶ γιατί ὁ Δ. Μαυροκορδάτος ἀπεχώρησε ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ, τῆς ὁποίας ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ ἀγώνα ἀποτελοῦσε μέλος.

Εἶναι γεγονὸς ὅτι ἀπὸ τὴν ἀρχή, καὶ προτοῦ ἀκόμη κηρυχθῇ φανερά ἡ ἐπανάστασις, εἶχε γίνῃ σκέψῃ νὰ τοποθετήσουν ὥς «Γενικὸν ἀρχηγὸν ἀπάσης τῆς νήσου Κρήτης ἐν περιπτώσει πολέμου» τὸ στρατηγὸ Δ. Καλλέργη² καὶ ὅτι, μετὰ τὴν ἀποκήρυξιν τοῦ σουλτάνου καὶ

¹) Ὁ Δημήτριος Στ. Μαυροκορδάτος, συγγενὴς τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου—κατὰ τὴν Μ.Ε.Ε. ἐξάδελφος, κατὰ τὸ Ἐγκυκλ. Λεξικὸ τῆς «Πρωίας» ἀνεψιός,—ἐξῆσεν ἀπὸ τὸ 1821 μέχρι τοῦ 1873, καὶ ἀναδείχθηκε ὡς λόγιος, ὡς συγγραφεὺς καὶ ὡς πολιτικός. Ὅταν ἄρχισεν ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1866, ἔγινε μέλος τῆς «Κεντρικῆς ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς».

^{1α}) Βλ. Π. Κριάρη, Ἱστορία τῆς Κρήτης κλπ. Ἐν Χανίοις 1902, σ. 302· τοῦ ἰδίου: Ἡ μεγάλη κρητικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1866-69 καὶ αἱ ἀπὸ τοῦ 1821 πρόδρομοι αὐτῆς, Ἐν Ἀθήναις, 1938, σ. 372-3.

²) Βλ. Ἰ. Π. Μαμαλάκη, Ὁ ἀγώνας τοῦ 1866-1869 γιὰ τὴν Ἐνω-

τὴν κήρυξη τῆς ἔνωσης, «*συνετάχθη επίσημον ἔγγραφο διὰ τοῦ ὁποίου ἀνηγορεύετο ἀρχηγὸς ὁ Καλλέργης*»³ ἀλλὰ ἐκεῖνος δὲ δέχθηκε γιὰ διάφορους λόγους τὴν ἀρχηγία⁴. Ἀπὸ τότε δὲν κατορθώθηκε νὰ ἀναλάβῃ ἕνας τὴ γενικὴ διεύθυνση τῆς ἐπαναστάσεως στὴν Κρήτη, ἀν καὶ πολλοὶ τὸ εἶχαν σκεφθῇ καὶ τὸ εἶχαν προτείνει, ὅπως ὁ Σακόπουλος⁵, ὁ Ἰωαννίδης κ.ἄ.⁶, γιὰτὶ δὲ συμφωνοῦσαν στὸ πρόσωπο τοῦ ἀρχηγοῦ. Γι' αὐτὸ ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ εἶχε συστήσει τουλάχιστο «*τὴν μόρφωσιν κυβερνήσεως*», ποὺ θὰ ἀνελάμβανε τὴ διεύθυνση τοῦ ἀγώνα καὶ αὐτὸ ὅμως δὲν εἶχε πραγματοποιηθῇ ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ 1867⁷.

Στὴν ἀποτυχία συγκροτήσεως μιᾶς κεντρικῆς ἀρχῆς, ποὺ θὰ διηύθυνε τὸν ἀγώνα, ἀπέδιδαν πολλοὶ τὴν ἔλλειψη συνεργασίας τῶν διαφόρων ἀρχηγῶν, διάφορες ἐπιτυχίες τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ καὶ γενικὰ τὴ δύσκολη θέση ποὺ εἶχε περιέλθει ἡ ἐπανάσταση στὶς ἀρχὲς τοῦ 1867⁸.

Γι' αὐτὸ ὁ Σακόπουλος, ἀρχὲς τοῦ 1867, εἶχεν ἀνακινήσει πάλι τὸ ζήτημα τοῦ διορισμοῦ ἑνὸς γενικοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐπαναστάσεως, ὅπως μπορούμε νὰ συμπεράνωμε ἀπὸ τὴν ἐξῆς ἀπάντησή τοῦ Μ. Ρενιέρη

ση τῆς Κρήτης, Ἰ Ἡ ἐπιβολὴ τῆς ιδέας, Θεσσαλονίκη 1942, σ. 88 καὶ 92.

³) Ἡ.ἄ., σ. 117.

⁴) Ἡ.ἄ., σ. 134· πρβλ. καὶ τὶς διάφορες παραπομπές καὶ τὴ σημ. 4 τῆς σελ. αὐτῆς.

⁵) Βλ. Ἰ. Π. Μαμμάλη, Ὁ ἀγώνας τοῦ 1866-1869 κλπ. ΙΙ. Ἡ περίοδος τοῦ Μουσταφᾶ-Πασᾶ. Θεσ/νίκη 1947, σ. 33.

⁶) Ἡ.ἄ., σ. 34, 36, 33.

⁷) Ἡ.ἄ., σ. 36^ς.

⁸) Πρβλ. Ἡ.ἄ. σελ. 56, 87, 95, 108, 111, 119 κ.ἄ. Καὶ ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ Ἀθηνῶν γράφει πρὸς τὴ Γ' ἐν. Συνέλευση τῶν Κρητῶν στὶς 12 Νοεμβρίου 1866: «*Ἄλλη ὅμως οὐσιωδεστέρα αἰτία τῆς ἐξ ἀρχῆς παραλυσίας τῶν πραγμάτων τῆς Κρήτης εἶναι, ὅπως πολλάκις σὰς ἰὸ ἐγράψαμεν, ἡ ἔλλειψις κεντρικῆς κυβερνήσεως. Μία Συνέλευσις, καίπερ συγκειμένη ἐκ τῶν ἐκλεκτῶν ἀντιπροσώπων τῶν παρχιῶν, δὲν δύναται ποτὲ ν' ἀναπληρώσῃ τὴν Κυβέρνησιν, ἀφοῦ μάλιστα οἱ ἀντιπρόσωποι οὗτοι εἶναι συγχρόνως καὶ ὀπλαρχηγοὶ καὶ πρέπει νὰ τρέχωσι τῇδε κακεῖσε, ὅπως πολεμῶσι τὸν ἐχθρόν. Τώρα δὲ ἀφοῦ, ὡς μᾶς γράφετε, ἤρξισάν τινες τῶν πληρεξουσίων ν' ἀποσύρωνται εἰς τὰ ἴδια, ἡ Συνέλευσις ὀλίγον κατ' ὀλίγον φοβούμεθα, ὅτι θέλει διαλυθῇ καὶ δὲν θὰ ὑπάρχῃ πλέον μία μόνιμος καὶ νόμιμος ἀρχὴ ἀντιπροσωπεύουσα τὸν Κρητικὸν λαὸν ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς. | Διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη καὶ ἀνάγκη κατεπείγουσα νὰ συστήσῃ ἡ Συνέλευσις πρὶν ἢ διαλυθῇ μίαν προσωρινὴν πενταμελῆ κυβέρνησιν συγκειμένην ἐξ ἑνὸς διακεκριμένου ἀτόμου ἐξ ἑκάστου τῶν 5 τμημάτων τῆς Κρήτης | Ἡ δὲ προσωρινὴ αὕτη Κυβέρνησις α') νὰ ἐκδώσῃ εὐθὺς προκήρυξιν πρὸς τὸν λαὸν ἐνθαρρύνουσα αὐτὸν εἰς τὸν ἡρωϊκὸν τοῦ ἀγῶνα, β') ν' ἀναγγεῖλῃ εἰς τοὺς Προξένους τὴν οὐσῆσιν της, γ') νὰ μοιράσῃ διπλώματα 1000 ἀρχῶν 500 ἀρχῶν (κλπ) πρὸς ἔγερσιν τῆς φιλοτιμίας, δ') νὰ ἐκδίδῃ χρεωστικὰς ὁμολογίας πληρωτέας μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν πρα-*

σ' αὐτόν, μὲ χρονολογία 7 Ἰανουαρίου 1867⁹: «*Ἡ ἔλλειψις διευθύνσεως δέεται μεγαλυτέρας σκέψεως, ἢ ὅση ἡδύνατο νὰ γίνη ἀπὸ χθές, ὅτε ἐλήφθησαν τὰ γράμματά σας, μέχρι σήμερον, ὅτε ἀναχωρεῖ τὸ ἀτμοκίνητον. Ἐμείναμεν σχεδὸν ὅλοι σύμφωνοι, θεωροῦντες ἀναγκαῖον τὸ μέτρον τῆς ἀποστολῆς προσώπου πολιτικοῦ, ὅπερ νὰ διευθύνῃ καὶ ὁργανίσῃ τὴν ἐπανάστασιν διὰ τῶν μέσων, ἅτινα θέλει θέσει εἰς τὴν διάθεσίν του ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ. Τὸ δύσκολον εἶναι ἡ ἐκλογὴ προσώπου, ἀλλὰ μέχρι τοῦ προσεχοῦς ταχυδρομείου τὸ ζήτημα θέλει λυθῇ*».

Καὶ στίς 11 ὁμοῦ τοῦ Γενάρη δὲν εἶχε πάρεϊ ἀκόμη ὁριστικὴ ἀπόφασις ἡ Ἐπιτροπὴ, γιατί τὴν ἡμέρα αὕτη γράφουν στὴ Γ. Συνέλευσις: «*Τὸ ταχυπόρον ἀτμόπλοιον, ὅπερ μᾶς στέλλεται ἐξ Ἀγγλίας, περιμένεται κατ' αὐτὰς*¹⁰. Ἀμα φθάσῃ καὶ οὕτω διευκολυνθῇ ἡ συγκοινωνία, ἐν μέλῳ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς μὲ πληρεξουσιότητα αὐτῆς καὶ μὲ τὰ ἀναγκαῖα ἐφόδια θέλει μεταβῇ αὐτόσε, ὅπως συνεννοηθῇ μεθ' ὧν καὶ τῶν ἀρχηγῶν καὶ διοργανίσῃ τὴν ἐπανάστασιν»¹¹.

Τις ὁριστικὰς ἀποφάσεις τῆς μονάχα στίς 7 τοῦ Φλεβάρη διαβιβάζει ἡ Κ. Ε. Α. γράφοντας στὴ Γεν. Συνέλευσις¹²: *Κύριοι Πληρεξούσιοι. | Πρὸς τὸν αὐτόθι μεταβαίνοντα κ. Χιονουδάκιν*¹³ *παρεδώκαμεν δύο σχέδια ψηφισμάτων, τὸ μὲν ἀφορῶν τὸν προσωρινὸν πολιτικὸν ὁργανισμόν τῆς νήσου, τὸ δὲ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Κυβερνήτου, σύμφωνα πρὸς τὸ ἄρθρον Γ' τοῦ πολιτικοῦ ὁργανισμοῦ. Πρὸς τὸν ἴδιον κ. Χιονουδάκιν παραδίδομεν τὴν παροῦσαν ἐπιστολήν μας, ἐξουσιοδοτοῦντες αὐτόν*

γμάτων, αἵτινες νὰ δίδωνται εἰς πληρωμὴν μισθῶν, τροφῶν καὶ ἄλλων ἀναγκῶν. [Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Κρήτης (ΙΑΚ), Ἐγγραφα Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς Ἀθηνῶν (Ε.Κ.Ε.Α.)].

Καὶ στίς 3 Δεκεμβρίου 1867 ἀπαντώντας πάλι σχετικὰ ἡ ΚΕΑ πρὸς τὴ Γ. Συνέλευσις γράφει: «*Ἀπαιτεῖτε δεύτερον, ὅπως συστήσῃτε μόνιμον καὶ ἰσχυρὸν κυβερνήσιν, μηνιαίαν ἐπιχορήγησιν 100 χιλ. δραχμῶν. Τὴν ἀνάγκην τῶν χρηματικῶν μέσων ἀναγνωρίζομεν καὶ ἐκ τῶν ἐνόντων θέλομεν ἔλθει ἀρωγοὶ εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς Κυβερνήσεως, ὡς περὶ τούτου εἰς τὴν τελευταίαν μας ἐπιστολήν διελάβομεν. Δέον ὁμοῦ νὰ μορφωθῇ Κυβερνήσις ἱκανὴ νὰ συντηρῇ τὰ πράγματα καὶ νὰ παρέχῃ ἐχέγγυα καλῆς διαχειρίσεως τῶν συνεισφορῶν τῶν ὁμογενῶν, ἐξ ὧν ζῶμεν μέχρι τοῦδε, καὶ πίστιν πρὸς πραγματοποιήσιν τοῦ δανείου τοῦ ὁποίου τὴν διαπραγματεύσιν ἡ Γ. Συνέλευσις ἀνέθεσεν εἰς ἡμᾶς καὶ τὸ ὅποιον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ πραγματοποιηθῇ, ὡς ἔχουν τὰ πράγματα ἐν Κρήτῃ σήμερον*». (ἐ.α.)

⁹) Βλ. Ι.Α.Κ. ἔγγραφα Ε.Κ.Ε.Α.

¹⁰) Πρόκειται γιὰ τὸ «Ἀρχάδι», πού γι' αὐτὸ θὰ ἀσχοληθοῦμε προσεχῶς.

¹¹) Βλ. ΙΑΚ. ΕΚΕΑ.

¹²) Ἐ.ἁ.

¹³) Ὁ Χιονουδάκης στέλλεται μὲ τὸ πρῶτο ταξίδι τοῦ «Ἀρχαδίου» στὰ Σφακιά, γιὰ νὰ ἐνισχύσῃ ἐκεῖ τὴν ἐπανάστασι. (Βλ. Κριάρη, Ἡ μεγάλη Κρητικὴ Ἐπανάστασις τοῦ 1866-9 κλπ., σ. 354).

νὰ τὴν ἐγχειρίσῃ πρὸς ὑμᾶς ὅτε τὸ κρίνῃ κατὰλληλον. | ^{13α} Ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ὑμετέρου ἀγῶνος δὲν ἐπαύσαμεν συμβουλευόντες ὑμᾶς νὰ ὀργανίσητε κυβερνήσιν, ὅπως ἡ ἐπανάστασις καταστῇ σοβαρωτέρα ἐν τῷ ἐξωτερικῷ καὶ τακτοποιήσῃ τις ἐπέλθῃ εἰς τὰς πολεμικὰς ἐργασίας σας· παρατηροῦντες ὅμως ὅτι αἱ συμβουλαὶ μας μέχρι τοῦδε δὲν ἐπραγματοποιήθησαν ¹⁴, ἐσκέφθημεν πρὸ πολλοῦ περὶ τούτου καὶ ἐνομίσαμεν ὡς κατὰλληλον τὴν εἰς τὴν νῆσον σας ἀποστολὴν ἑνὸς ἐξ ἡμῶν, ὡς γινώσκοντος πάντα τὰ μέχρι τοῦδε διατρέξαντα καὶ τὴν ἀληθῆ τῶν πραγμάτων κατάστασιν, ἵνα ἀναλάβῃ τὴν Κυβερνήσιν τῆς Νήσου καὶ τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐπαναστάσεως. | Ὁ Κος Μᾶρκος Ρενιέρης ¹⁵ παρίστατο ὡς ὁ μᾶλλον μεταξὺ ἡμῶν κατάλληλος διὰ τὰ ἠθικὰ καὶ νοητικὰ αὐτοῦ προτερήματα καὶ διότι Κρής τὴν πατρίδα. Ἀλλ, ὡς ἤδη γινώσκετε, ὁ κ. Ρενιέρης ἀνέλαβεν ἑτέραν ἐθνικὴν ἀποστολὴν πρὸς ἐνίσχυσιν καὶ ὑποστήριξιν τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος ¹⁶, | Συνσχεφθέντες μετὰ τε τοῦ κ. Ρενιέρη καὶ τῶν λοιπῶν ἀρμοδίων προσώπων ἐκτὸς τῆς Ἐπιτροπῆς, ὁμοφώνως ἀπεφασίσσαμεν νὰ προτείνωμεν πρὸς τὸν ἡμέτερον κ. Δημήτριον Μαυροκορδάτον, ὅπως μεταβῇ μετὰ ὑμῶν καὶ ἀναλάβῃ τὸ μέγα τῆς κυβερνήσεως βάρος. Τοῦ Κου Μαυροκορδάτου ὁ ἐνθερμος πατριωτισμὸς καὶ τὰ λοιπὰ πλεονεκτήματα εἶναι γνωστὰ παρὰ τῷ Ἑλληνισμῷ καὶ περὶ τὸν ὅλως ἀποβαίνει νὰ σᾶς εἴπωμέν τι περὶ τῆς προτάσεώς μας ταύτης. | Ὁ Κος Μαυροκορδάτος, μεγάλας ἀπαντήσας κατ' ἀρχὰς δυσκολίας, μᾶς παρεχώρησεν ἐπὶ τέλους ἑαυτὸν διαδελῶν, ὅτι, ἐὰν ἐκ συμφώνου ἅπαντες ἀναγνωρίσωσιν ὅτι τὸ ἔργον του δύναται νὰ καταστῇ ὠφέλιμον, θέλει ὑπακούσει εἰς τὴν πρόσκλησιν. Πλὴν ὁ κ. Μαυροκορδάτος ἔθηκε δύο ὅρους πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ὑποσχέσεώς

^{13α}) Ἡ κάθετος σημαίνει ὅτι στὸ κείμενο ἀρχίζει νέα παράγραφος.

¹⁴) Ἐν τῷ μεταξὺ, δηλ. τὴν πρώτη Φεβρουαρίου, εἶχε συσταθῇ ἡ «Προσωρινὴ Κυβέρνησις τῆς Κρήτης» ἀλλὰ τὸ ψήφισμα τῆς συστάσεώς της ὑπεβλήθη μόνον στίς 16 τοῦ ἴδιου στοὺς Προξένους στὰ Χανιά καὶ στίς 18 ἐκοινοποιήθηκε ἡ ἀπόφασις αὐτὴ στὸν Κρητικὸ λαὸ μὲ ἰδιαίτερη προκήρυξιν. (Βλ. Κρητικὴ ἱστ., σελ. 337, 348 καὶ ἐφημερίδα «Αἰὼν» ἀρ. 2217 τῆς 23.II.1867.

¹⁵) Γιά τὸ Μ. Ρενιέρη βλ. Ἰ. Π. Μαμαλάκης, Ὁ ἀγῶνας τοῦ 1866-9 I, σελ. 23 κ.ά.

¹⁶) Στίς 4 Φεβρουαρίου ἡ ΚΕΑ γράφει πρὸς τὴ Γ. Σ. Κρητῶν (ΙΑΚ. ΕΚΕΑ): «... σήμερον ἀναχωρεῖ μετὰ τοῦ στρατηγοῦ Καλλέργη, ἀπερχομένου εἰς Ἀμερικὴν διὰ Γαλλίας, καὶ ὁ πολέμιος ὑμῶν συμπατριώτης Μᾶρκος Ρενιέρης δι' Ἰταλίαν, Γαλλίαν καὶ Ἀγγλίαν, ὅπου θέλει παραστήσει, ἐν γνώσει ὅλων διατελῶν, τὰ δίκαιά σας». Τὴν ἴδια μέρα γράφει καὶ ὁ ἴδιος ὁ Μ. Ρενιέρης στὸ Μίν. Μπογιατζιόγλου στὴ Σύρο: «Ἐγὼ ἀναχωρῶ αὖριον μετὰ τοῦ Καλλέργη, μεταβαίω δὲ εἰς Παρίσιους καὶ Λονδῖνον. Ἐννοεῖται, ὅτι, ἄνευ σπουδαίου λόγου, ἄνευ καλῶν ἐλπίδων, δὲν ἀπεφάσιζα ν' ἀπομακρυνθῶ. | Διαρκούσης τῆς ἀπουσίας μου, γράφετε πρὸς τὸν κ. Ἀ. Ἰ. Παπαδάκη».

τον τὸν πρῶτον νὰ προσκληθῇ ἐλευθέρως παρὰ τοῦ Κορητικοῦ λαοῦ διὰ τῆς Συνελεύσεως καὶ τῶν ὀπλαρχηγῶν, τὸν δεύτερον νὰ ἐφοδιασθῇ δι' ὅλων τῶν ὕλικῶν καὶ πολιτικῶν μέσων, ὅσα δύνανται νὰ καταστήσωσι τελεσφόρον τὴν ἀποστολὴν του. Καί, ὡς πρὸς μὲν τὸν τελευταῖον τῶν ὁρῶν, θέλομεν φροντίσει κατὰ τὰ ἐνόντα νὰ ἐκπληρώσωμεν, ὡς πρὸς δὲ τὸν πρῶτον, ἀνῆκει εἰς ὑμᾶς νὰ σκεφθῆτε καὶ ἀποφασίσητε».

Στὴν Κρήτη ὅμως δὲ δέχθησαν ἀμέσως τὶς ὑποδείξεις τῆς ΚΕΑ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ὅσα γράφει ἡ ΚΕΑ πρὸς τὴ Γ. Συνέλευση καὶ τὴν Προσωρ. Κυβέρνηση στίς 11 τοῦ Μάρτη τοῦ 1867¹⁷: «Κύριοι. | Ἔχομεν ὑπ' ὄψιν τὰς ἐπιστολάς ὑμῶν τῆς 4ης το., ἐξ ὧν ἐπληροφόρηθημεν, ὅτι σκέπτεσθε ἤδη ἐπὶ τῶν σχεδίων ψηφισμάτων, τὰ ὁποῖα σὰς ἐπέψαμεν, ὅπως ἐκφέρητε ἐπ' αὐτῶν ἀποφασίσαι μετὰ σπουδαίαν καὶ σοβαρὰν μελέτην. Ἀνὲν ἔχομεν τί νὰ σὰς παρατηρήσωμεν ἐπὶ τούτῳ, ἐπιθυμοῦμεν δὲ πάντοτε αἱ ἀποφάσεις σας καὶ ἡ ἐνέργειά σας νὰ εἶναι ἀπαύγασμα βαθείας σκέψεως καὶ ἀνεξάρτητος πάσης ἐξωτερικῆς ἐπιδράσεως. | Ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος γινώσκετε καλῶς, ὅτι ἡμεῖς ἐτέθημεν ἀπέναντι ὑμῶν εἰς τὴν θέσιν ἀπλοῦ συμβούλου ὡς πρὸς τὴν διοργάνωσιν τῆς ἐν Κρήτῃ διοικήσεως. Αἱ συμβουλαι ἡμῶν σπανίως εἰσηκούσθησαν οὐχ' ἥτιον ὅμως ὁ ζῆλος ἡμῶν ἔμεινε πάντοτε ὁ αὐτός, ἀπέναντι δὲ τῶν προελθουσῶν ἐκ Κρήτης ἀπελπιστικῶν εἰδήσεων ὁ ζῆλος καὶ ἡ ἐργασία ἡμῶν ἐδιπλασιάσθη. | Καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων καὶ ἐξ ἐπιστολῶν καὶ ἐκ προφορικῶν παραστάσεων ἐπληροφόρηθημεν, ὅτι ἀνάγκη ὑπῆρχε νὰ μεταβῇ αὐτόσε ἀνὴρ ξένος τῶν τοπικῶν διενέξεων, ἱκανὸς καὶ ἐντιμὸς, ἵνα ἐπιφέρῃ τάξιν τινὰ ἐν μέσῳ τοῦ χάους, ἐν ᾧ ὑμεῖς τε καὶ ἡμεῖς ἐργαζόμεθα. Ἀνὲν ὠπισθοδρομήσαμεν ἀπέναντι τῆς παρουσιαζομένης ταύτης ἀνάγκης καί, ὡς ἤδη γινώσκετε, ἐπὶ τῇ ἐπιμονῇ ἀπαιτήσῃ ὑμῶν τε καὶ τῶν ἐν Ἀθήναις πατριωτῶν, εἰς ἐξ ἡμῶν ἐπέκυψε εἰς τὴν παρουσιαζομένην ἀνάγκην καὶ ὑπεβλήθη εἰς τὴν ὑμετέραν ἀπαιτήσιν τοιοῦτοτρόπως ἐξετελέσαμεν καὶ τὸ καθήκον τοῦτο, ἔχομεν δὲ ἥσυχον τὴν συνείδησίν μας, ὅτι καὶ ἀπέναντι τῆς προσωπικῆς θυσίας τὴν ὁποίαν ὁ ἀγὼν τῆς Κρήτης ἀπῆτει, ἡ Ἐπιτροπὴ αὕτη δὲν ὠλιγόρησεν, ἀλλ' ἐπρότεινεν ὡς θῦμα ἐν τῶν μελῶν αὐτῆς. Ἐὰν ἡ θυσία αὕτη δὲν κριθῇ παρ' ὑμῶν ἀναγκαία, ἢ ἂν ὁ συνάδελφος ἡμῶν ἤθελε θεωρήσῃ τὴν θυσίαν ταύτην ὡς μὴ ἔγκαιρον πλέον, τοῦτο θὰ ἀποβῇ λίαν ἐνθάριστον δι' ἡμᾶς, ὡς μὴ ἀποχωριζομένους ἐκ τοῦ ἀγαπητοῦ ἡμῶν συναδέλφου καὶ δυναμένους νὰ ἐπωφεληθῶμεν μέχρι τέλους τοῦ πατριωτισμοῦ καὶ τῶν φώτων αὐτοῦ εἰς τὰς ἐνταῦθα ἐργασίας μας».

¹⁷) ΙΑΚ. ΕΚΕΑ.

Ὅστε ἡ ἰδέα τῆς ἀποστολῆς τοῦ Μαυροκορδάτου, ὡς κυβερνήτου, εἶχε συναντήσει ἀντίδραση στὴν Κρήτη, πράγμα ποὺ στενοχωροῦσε τὴν Ἐπιτροπὴ. Ἀρχίζουν λοιπὸν νὰ ἐξετάζουν, ἀπὸ ποῦ προέρχεται ἡ ἀντίδραση αὕτη, καὶ ζητοῦν νὰ πληροφορηθοῦν, ποῖα εἶναι ἡ γνώμη τῶν στρατιωτικῶν ἡγετῶν, τοῦ Π. Κορωναίου καὶ τοῦ Ἰ. Ζυμβρακάκη. Ὁ πρῶτος, ἀπαντώντας στὸν ἀδελφό του Ἀχιλλέα, ποὺ ἐργάζεται στὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, τοῦ γράφει στὶς 5 Μαρτίου ἀπὸ τὸν Ὀρθὲ Μυλοποτάμου¹⁸ : «Μὲ ἐρωτᾷς, ἂν θὰ ἶδω μὲ εὐχαρίστησιν τὸν κ. Μαυροκορδάτον» πρῶτον καλῶς γινώσκεις, ὅτι ἔφερον πολλὴν ὑπόληψιν πρὸς τὸν ἄνδρα καὶ ὅτι εὐρισκόμεθα εἰς καλλίστας σχέσεις, δεύτερον ἐγὼ αὐτὸς ἐπρότεινα τὸ τοιοῦτον μέτρον εἰς τὴν Συνέλευσιν καὶ δὲν ἠδυνάμην νὰ ἶδω μὲ μεγαλύτεραν εὐχαρίστησιν ἄλλον εἰς τὴν θέσιν ταύτην. Ὡμίλησα ἤδη μὲ πολλοὺς τῶν Καπετανέων καὶ προδιέθεσα εὐνοϊκώτατα ἐπὲρ αὐτοῦ· ἴσως μάλιστα καὶ γράψω. Ἐκεῖνο, ὅπερ μέλλει τώρα εἶναι νὰ σπεύσῃ τὴν ἔλευσίν του».

Καὶ στὶς 15 τοῦ ἴδιου τοῦ ξαναγράφει ἀπὸ τὸ Ἀμάρι¹⁹ : «Ἐλαβον, ἀδελφέ, καὶ τὰς δύο τελευταίας ἐπιστολάς σου τῶν 18 καὶ 25 λήξαντος. Λιὰ τῆς παρουσίας μου σοῦ ἀπαντῶ ἐκτενέστερον ἐπὶ τῶν ἐρωτήσεών σου : Πῶς θεωρῶ τὴν ἐνταῦθα ἄφιξιν τοῦ κ. Μαυροκορδάτου, ὅποια εἶναι ἡ κρίσις μου ἐπὶ τῆς σημερινῆς καταστάσεως τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ὅποια μέτρα πρέπει νὰ ληφθῶσι πρὸς ἐπιτυχίαν αὐτῆς. | Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον· θεωρῶ τὴν παρουσίαν ἀνδρός, οἷος ὁ κ. Μαυροκορδάτος σωτήριον· καὶ τοῦτο εἶπον ἀπ' ἀρχῆς πρὶν ἢ ἔλθω ἐνταῦθα καὶ ἡρωτήθην : ὅτι ἔπρεπε ν' ἀναιτεθῇ ἅπασα ἡ ἐξουσία, πολιτικὴ τε καὶ στρατιωτικὴ, εἰς ἓνα ἄνδρα, καὶ ἐὰν τοῦτο ἐγένετο καὶ ἐχορηγοῦντο τὰ μέσα, τὰ ὅποια ἐσπαταλίσθησαν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ πρὸς βλάβην μᾶλλον ἢ πρὸς ὄφελος τῆς ἐπαναστάσεως, αὕτη ἠθελεν εἶσθαι ἤδη τελείως ἐξησφαλισμένη διότι ἤδη καταφαίνεται, ὅτι δὲν ἦτο ἡ δύναμις τοῦ ἐχθροῦ ἢ ἡ ἰδικὴ μας ἀδυναμία, ἣτις ἐβρόδυνεν ἢ καὶ ἐματαίωσεν ἐν μέρει τὸν ἀγῶνα, ἀλλ' ἡ ἔλλειψις τάξεώς τινος, ἡ ἔλλειψις πάσης διευθύνσεως πολιτικῆς τε καὶ στρατιωτικῆς καὶ τὰ ἀνωφελῶς κατασπαταλισθέντα ἔπειρα μέσα, ἅτινα ἐστάλησαν. Εἶναι βέβαιον ὅτι σήμερον θὰ ἀπαντήσῃ ὁ διευθύνων περισσοτέρας δυσκολίας ἢ πρότερον... εἰς τὸ νὰ διευθετηθῇ τὰ πράγματα, ἀλλὰ πάντοτε θὰ πράξῃ ἀρκοῦντα καὶ θὰ προσφέρῃ ὑπηρεσίας ἀνεκτιμήτους. | Δεύτερον. Ἡ ἐπανάστασις πρὸ τινος ἐλαβε τροπὴν ἐπὶ τὰ βελτίω. Τοῦτο προῆλθεν ἀπὸ τὰ μεγάλα λάθη τοῦ ἐχθροῦ, ἀπὸ τὴν νέαν ἔγερσιν τῶν Σφακιωτῶν, ἀπὸ τὰς ἐλπίδας, αἷς ἔλα-

¹⁸) Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους (ΓΑΚ) Κ3α ἀρ. 297.

¹⁹) ΓΑΚ, Κ3α ἀρ. 310.

βον οἱ κάτοικοι περὶ τῆς ἐπεμβάσεως ἐκ μέρους τῶν μεγάλων Ἀνάμεων, ἀπὸ τὴν ἐπάνοδον τοῦ καλοκαιριοῦ, ἀπὸ τὰς μεγάλας προσπάθειάς τῆς Ἑλλάδος καὶ τέλος ἀπὸ τὴν ἀπελπισίαν τῶν κατοίκων, τοὺς ὁποίους ὁ ἐχθρὸς κακοποιεῖ καίτοι μουτίζοντας· καίτοι οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, σήμερον ἀδύνατον μοι φαίνεται μόλον τοῦτο ν' ἀντιστῇ ἡ Κρήτη ἐπὶ πολὺ, μένουσα μόνη. Διὰ τὰ τὸ κατορθώσῃ ἀπαιτοῦνται τὰ ἀκόλουθα, καὶ οὕτω μεταβαίνω εἰς τὴν τρίτην ἐρώτησιν. | Νὰ διευθετηθῶσι καλῶς τὰ ἐσωτερικὰ τῆς καὶ πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται ν' ἀναλάβῃ εἰς καὶ μόνος τὴν διεύθυνσιν τῶν πραγμάτων τῆς· νὰ χορηγῶνται ἐπαρκῆ χρηματικὰ μέσα εἰς τὸν διευθύνοντα καὶ μόνον καὶ οὐχὶ εἰς ἄλλον, ὅπως γίνεται τὰ νῦν· νὰ σταλῶσι τροφαί, πολεμοφόδια, ἐνδύματα καὶ ὑποδήματα ἄφθονα· νὰ ἐπαναστατήσῃ καὶ τὸ Ἑρακλειώτικον τμήμα· τοῦτο θὰ ἐπαναστατήσῃ, ἐλπίζω, πεμπομένων σώματος ἐθελοντῶν τακτοποιημένου ὑπὸ ἄξιον καὶ τοληγρὸν ἀρχηγόν, ὅπλων ἕως τριῶν χιλιάδων καὶ πολλῶν πολεμοφοδίων· καὶ τέλος ν' ἀναχωρήσουν αἱ οἰκογένειαι. Καὶ πρὸ πάντων τούτων νὰ γίνῃ ἀντιπερισπασμός, ἐπαναστατουσῶν σπουδαίως τῆς Θεσσαλίας καὶ Ἡπείρου. | Ἐξέθηκα τὰ πράγματα χωρὶς νὰ ἐμμένω πολὺ δίδων τοὺς λόγους, διότι τοῦτο ἤθελεν εἶσθαι μακρόν καὶ διότι οὗτοι εἰσὶν ἀρκούντως καταφανεῖς: Ὡς πρὸς τὴν συσταθεῖσαν κυβέρνησιν ἀρκούντα λέγεις ὁ ἴδιος καὶ ἀπορῶ διὰ ποῖον λόγον συνεστήθη, ἀποῦ ἐκ τῆς αὐτῆς κατηγορίας τῶν ἀνθρώπων ἐξ ὧν σύγκειται καὶ ἡ Συνέλευσις, συνεκροτήθη καὶ αὕτη, καὶ ἀποῦ οὐδὲν δύναται νὰ πράξῃ, οὔτε τὸ ἐλάχιστον, ἄνευ τῆς συναίνεσεως τῆς Συνελεύσεως, ἐπὶ παρουσίᾳ τῆς ὁποίας ὀφείλει νὰ ἐργάζεται. Τὰ πρόσωπα, ἐξ ὧν συνεκροτήθη, εἶναι ἀξιώσιμα, ἀλλὰ δὲν κατέχουσι τὰ προσόντα τοῦ κυβερνήτου, καθὼς μάλιστα ἀπαιτοῦσιν αἱ περιστάσεις».

Ὁ Ἰ. Ζυμβρακάκης, ἂν καὶ συμφωνεῖ ὥς πρὸς τὰ πρόσωπα, πὺν ἀποτελοῦν τὴ Γ. Συνέλευση καὶ τὴν Προσωρινὴν Κυβέρνηση, ὅχι μόνον δὲν ἐπιδοκιμάζει τὴν ἀποστολὴν τοῦ Μαυροκορδάτου, ἀλλὰ καὶ ἀντιδρῶ σ' αὐτὴ ὅσο μπορεῖ. Στὶς 3 τοῦ Μάρτη γράφει ἀπὸ τὸν Ὀμαλὸ στὸ Μίνω Μπογιατζόγλου στὴ Σύρο²⁰: «... Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἔλαβον ἀφορμὴν πρὸ δύο μηνῶν νὰ δυσαρεστηθῶ μετὰ τινων μελῶν τῆς Γ'. Συνελεύσεως, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ ἐγὼ ἤμην ὁ ἀδικούμενος, δὲν προεκάλεσα δὲ ἐγὼ τὰς αἰτίας, καὶ πολὺ ἀπείχε το προῶγμα καθ' ὅσον ἀφορᾷ ἐμὲ νὰ προέλθῃ ἐκ φιλαρχικῶν σκοπῶν, οὐδόλως ἐπηρέασαν ἢ θέλουν ἐπηρέασαι τὰ γενικὰ πράγματα. Καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὸν περὶ χρημάτων λόγον, τὰ ἀπαρτίζοντα τὴν προσωρι-

²⁰) ΓΑΚ, Κ13α ἀφ. 521.

νὴν κυβέρνησιν πρόσωπα εἶναι ἐκ τῶν μελῶν τῆς Συνελεύσεως καὶ δὲν γνωρίζουν νὰ διαχειρίζονται προπόντως καὶ νὰ διαθέτουν ἀρμοδίως χρηματικὰς περιουσίας. Δὲν εἶναι δύσκολον νὰ γνωρίσουν οἱ ἐν Ἑλλάδι, ὅτι ἡ προσωρινὴ κυβέρνησις εἶναι μικρὸν ἀπόσπασμα τῆς Γεν. Συνελεύσεως καὶ ἐπομένως δὲν δύναται ἐκείνη πλειότερα ταύτης νὰ διαπράξῃ. Δὲν ἔχω δὲ θελήσει νὰ ἐπηρεάσω τὴν προσ. κυβέρνησιν, διότι οἱ ἀξιούντες νὰ διευθύνωσι πολιτικῶς τὰς τύχας τῆς Κρήτης εἶναι δύσκολον νὰ ἐκτιμήσωσιν ἔνεκα τῆς ἀμαθείας καὶ ἀπειρίας των οἰονδήποτε ἄτομον. Ἄλλως φρονῶ ὅτι αἱ ἐν Κρήτῃ πολιτικαὶ ἐξουσίαι ἃς ἀφίενται μόναι νὰ ἐξασκῶσι τὰ καθήκοντά των. Ὁ τύπος τῆς ὑποστάσεώς των εἶναι ἀναγκαῖος διὰ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, αἱ δὲ πράξεις των ὀλίγον ἐπηρεάζουν ἢ ὠφελοῦν τὸ ἐσωτερικόν... Ἐθρον τὰ πράγματα εἰς ἀναρχίαν καὶ ἐφόβισέ με κατ' ἀρχὰς τοῦτο. Ἡ Συνέλευσις δὲν ἠδυνήθη νὰ διοργανώσῃ ἐκ τῶν ἐνόντων ἐσωτερικῶς τὸν τόπον καὶ πολιτικῶς τὴν ἐπανάστασιν. Ἐν τούτοις τὰ πράγματα δὲν ἐχειροτέρευσαν μολοντί ἡ Συνέλευσις δὲν κατώρθωσε νὰ περιστείλῃ τὸ κακόν. | Δὲν θὰ δυσκολευθῇς φρονῶ νὰ πιστεύσης, ὅτι, ἐὰν ἐκ τῆς καλῆς ἢ κακῆς πολιτικῆς διευθύνσεως τῶν καθ' ἡμᾶς ἐξηριτᾶτο ἡ τύχη τῆς πατρίδος, δὲν ἤθελεν ἤδη ἀναφύεσθαι οὐδαμοῦ τὸ τῆς Κρήτης ὄνομα. Ἡξεύρεις ἂν ἐγένετό τις ἐσωτερικὴ διοργάνωσις, ἂν ὑπάρχῃ ἐκ τῶν ἐνόντων τάξις τις, ἂν αἱ ἀπαιτούμεναι παρὰ τοῦ τόπου διπλωματικαὶ ἐνέργειαι ἔλαβον χώραν. Ἐκ τῶν ἀπὸ τῆς δουλείας προξηνηθέντων εἰς τὸν λαὸν ἐλαττωμάτων προέκυψαν ταῦτα; | Πρὸ 15 ἡμερῶν τῆς ἀφίξεως τοῦ « Ἀρχαδίου » εἰδοποίησα τὴν Συνέλευσιν περὶ τῆς ἀφίξεως τοῦ ἀτμοπλοίου εἰς Σφακιά, ἔνθα ἐδρεύει, ὀρίζων καὶ τὰς θέσεις τῆς προσεγγίσεως καὶ καθιστῶν αὐτὴν προσεκτικὴν, ἵνα λάβῃ τὰ ἀπαιτούμενα ἐξασφαλιστικὰ μέτρα. Ἡ Συνέλευσις καὶ Προσωρινὴ Κυβέρνησις, ἀντὶ νὰ συστήσῃ ἔκτακτον φρουρὰν παρημέλησεν, ὥσπερ ἐπρόκειτο περὶ παρόντος πράγματος. Ὡστε τὰ τοῦ « Ἀρχαδίου » διηρηπύγησαν εἰς βαθμὸν ἀπίστευτον. Οὔτε ἐν πανταλόνιον δὲν διεσώθη ὥστε νὰ φθάσῃ μέχρις ἡμῶν, διὰ νὰ καλύψῃ τις τῶν κ. κ. Ἀξιωματικῶν τὴν γυμνότητά του. Τίς μᾶλλον πταίει, ὁ λαὸς ἢ ἡ Συνέλευσις;».

Ὡστε, ἐνῶ συμφωνοῦν καὶ ὁ Π. Κορωναῖος καὶ ὁ Ἱ. Ζυμβρακάκης στὸ ὅτι ἡ Γ. Συνέλευσις καὶ ἡ Προσωρινὴ Κυβέρνησις, δὲν εἶναι σὲ θέσιν γιὰ νὰ διοργανώσουν τὴν ἐπανάστασιν, δὲ συμφωνοῦν στὸ τί πρέπει νὰ γίνῃ. Γιατὶ ὁ Ἱ. Ζυμβρακάκης, δὲ δίδει σημασίαν στὴν ἐσωτερικὴ τάξιν καὶ ὀργάνωσιν τοῦ ἀγῶνα, ἐνῶ ὁ Π. Κορωναῖος ἀπ' ἐναντίας δίδει μεγάλην σημασίαν σ' αὐτή.

Πάντως, είτε γιατί τὰ πιστεύει ὅσα λέγει ὁ Ἰ. Ζυμβρακάκης, είτε τὰ λέγει γιὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὴ στάση του στὸ ζήτημα τῆς ἀποστολῆς τοῦ Δ. Μαυροκορδάτου — πὺν εἶναι καὶ τὸ πραγματικό —, ὁ Ἰ. Ζυμβρ. ἀντέδρασεν ὅσο μπορούσε γιὰ νὰ ματαιωθῇ ὁ ἐρχομὸς τοῦ Δ. Μ. στὴν Κρήτη. Καὶ κατώρθωσε νὰ πείσῃ τοὺς ἀρχηγούς καὶ ὀπλαρχηγούς καὶ ἀντιπροσώπους τῆς Κισάμου καὶ τοῦ Σελίνου, νὰ ἀντιδράσουν σ' αὐτό, δηλώνοντας στὴ Συνέλευση ὅτι «προτιμῶσι νὰ μείνωσι τὰ πράγματα εἰς ἣν εὐδοιοῦνται κατὰστασιν, ἢτοι τὴν ἐκτελεστικὴν ἐνεργεῖαν νὰ ἔχῃ ἡ ἤδη συσταθεῖσα Προσωρινὴ Κυβέρνησις μέχρῃ τῆς πολιτικῆς λύσεως τοῦ Κορητικοῦ ζητήματος»²¹. Καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἰ. Ζυμβρακάκης γράφει στὴ Γεν. Συνέλευση: «Οὐδεὶς δύναται νὰ διαφιλονικίῃ ἡμῖν, ὅτι ἡμεῖς οἱ Κοῤῥῆτες διὰ τῶν ἀπείρων προσπαθειῶν μας, διὰ τῶν μεγάλων ἀγώνων μας καὶ διὰ τῶν πολλῶν αἱμάτων μας ἐδημιουργήσαμεν τὴν εὐάρεστον κατὰστασιν, εἰς ἣν ἔφθασαν τὰ καθ' ἡμᾶς· μέχρῃ ὅτου ὅθεν ἡ Χριστιανικὴ Εὐρώπη ἀποφασίσῃ τι ὀριστικόν, δὲν βλέπουσιν τὴν ἀνάγκην τοῦ ὑπαινιγιομένου παρὰ τῆς Κ. Ἐπιτροπῆς ἐξωτερικῆς ἐνεργείας μέτρον, καθόσον παρὰ τοῦ τόπου οὐχὶ μυστικαὶ διπλωματικαὶ ἐνεργεῖαι, ἀλλὰ φανεραὶ καὶ στρατιωτικαὶ ἰδίως κινήσεις ἀπαιτοῦνται»²².

Ἡ ἀντίδραση αὐτὴ τοῦ Ἰ. Ζυμβρακάκη ἔκαμε τοὺς Ἀθηναίους νὰ σχηματίσουν τὴν ἐντύπωση ὅτι εἶχε πιά ματαιωθῇ τὸ πρᾶγμα. Γιατὶ τὴν πρώτη τοῦ Ἀπρίλη γράφουν στὸν Μπογιατζόγλου ἀπὸ τὴν Ἀθήνα: «... Ἰσως ἐμάθετε καὶ ὑμεῖς ὅτι τὸ σχέδιον περὶ κυβερνήτου ἀνειράπη ἐν τῇ Συνελεύσει διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ κ. Ἰ. Ζυμβρακάκη, γράφαντος πρὸς ἀνατροπὴν αὐτοῦ εἰς τοὺς ἐν τῇ Συνελεύσει φίλους του πληρεξουσίου, οἵτινες, πρὶν ἢ λάβωσι τὰς τοιαύτας παραγγελίας του, ἦσαν σύμφωνοι μετὰ τῶν ἄλλων πληρεξουσίων καὶ διὰ τὸ πρόσωπον τοῦ Κυβερνήτου καὶ διὰ τὸ σχέδιον τῆς Κυβερνήσεως. | Ὑπομονή. Τοιοῦτοι εἶναι οἱ καλοὶ πατριῶται μας»²³.

Ἀλλὰ καὶ ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ γράφει τὴν ἴδια μέρα πρὸς τὴ Γεν. Συνέλευση καὶ τὴν Προσωρινὴ Κυβέρνηση: «... Βαθέως ἐλυπήθημεν καὶ ἐταράχθημεν, πληροφορηθέντες, ὅτι ἐν τῇ Συνελεύσει ἠγέρθησαν ἤδη διχόνοιαι σοβαραὶ περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Κυβερνήτου, καὶ λυπούμεθα καὶ ταρασσόμεθα μόνον δοᾶκίς παρατηροῦμέν τι, δυνάμενον νὰ βλάβῃ τὸν ἀγῶνα ἐν ταῖς παρούσαις κοινίστοις περιστάσεσι. | Σᾶς ἐυσήτισαμεν τὴν παραδοχὴν προσωρινοῦ τινος πολιτικοῦ ὁργανι-

²¹) Κριάρη Π., Β' ἐκδ., σ. 372.

²²) Ἐ.δ. Δυστυχῶς ὅμως δὲν γράφει ὁ Κριάρης, πότε γράφθηκαν τὰ δυὸ ἀναδημοσιευόμενα ἀποσπάσματα.

²³) ΓΑΚ, Κ 14α ἀφ. 616.

σμοῦ πρὸς τακτοποίησιν τῶν πραγμάτων τῆς ἐπαναστάσεως καὶ σὰς προσεφέραμεν ἓνα ἐξ ἡμῶν, ἔτοιμον νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰ πάντα καὶ νὰ ριφθῇ εἰς τὸ χάος τῆς ἀνοργανίστου τῆς Κρήτης ἐπαναστάσεως. Ὑμεῖς ἐδείξατε πρὸς τοῦτο δισταγμοὺς ἢ καὶ τὰς προτάσεις μας δὲν παρεδέχθητε. Ἀπέναντι δὲ τούτου ἡμεῖς ἀπεφασίσαμεν νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅλαις δυνάμεσι τὴν παρ' ὑμῶν συσταθεῖσαν Κυβέρνησιν, πέμποντες ἀπ' εὐθείας εἰς αὐτὴν πάντα τὰ βοηθήματα . . . Ὅσακις αἱ συμβουλαί μας δὲν ἐγένοντο δεκταί, οὔτε εἰς αὐτὰς ἐπεμείναμεν, οὔτε ἠθελήσαμεν νὰ τὰς ἐπιβάλλωμεν»²⁴.

Καὶ ὅμως τὸ ζήτημα δὲν ἐτελείωσεν ἐδῶ, ὅπως θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ σκεφθῇ καὶ ὅπως ὑποστηρίζει καὶ ὁ Κριάρης²⁵, γιὰτὶ στὶς 8 τοῦ Ἀπριλίου γράφει πάλι ἡ ΚΕΑ στὴ ΓΣΚ καὶ στὴν Πρ. Κυβέρνηση τὰ ἀκόλουθα: «. . . Ἐχομεν ὑπ' ὄψιν τὴν ἀπὸ 30 Μαρτίου ἐπιστολὴν τῆς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως καὶ τὴν ἀπὸ 31 τοῦ ἰδίου τῆς Συνελεύσεως. | Τὸ περὶ προσωρινοῦ τῆς Κρήτης πολιτεύματος καὶ τὸ περὶ κυβερνήτου ἀντικείμενον θεωροῦμεν ἤδη ἐκπεραιωμένον. Σὰς ἐξεθέσαμεν ἐπανελημμένως τοὺς λόγους, οἵτινες ἔπεισαν ἅπαντα τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν κ. κ. Ρενιέρη καὶ Παπαδάκη μὴ ἐξαιρουμένων, ὡς καὶ ἄλλα σπουδαῖα πρόσωπα ἐκτὸς τῆς Ἐπιτροπῆς, νὰ σὰς διακοινώσωσι τὰς ἰδέας καὶ γνώμας μας, ἀφίνοντες εἰς ὑμᾶς πλήρη τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλὰ καὶ πλήρη τὴν εὐθύνην, τῆς παραδοχῆς ἢ ἀποβολῆς των. Μετὰ τοὺς ἀναφνέντας δισταγμοὺς καὶ διχογνωμίας, ὅχι μόνον δὲν ἐπιθυμοῦμεν πλέον νὰ γίνῃ λόγος ἐν ταῖς ὑμετέραις ἐπιστολαῖς περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, ἀλλὰ παρακαλοῦμεν καὶ ὅλους ὑμᾶς νὰ ἐπιδοθῇτε ἀποκλειστικῶς εἰς τὰ πατριωτικὰ ἔργα σας, λησμονοῦντες πᾶσαν διαφωνίαν»²⁶.

Ὅστε στὴν Κρήτη δείχνουν διαθέσεις νὰ συμμορφωθοῦν πρὸς τὶς ὑποδείξεις τῆς ΚΕΑ σχετικὰ μὲ τὸ διορισμὸ τοῦ Μαυροκορδάτου ὡς κυβερνήτου, διαθέσεις ποὺ ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ὑπογραφή ἀπὸ τὴ Γεν. Συνέλευση τῶν δύο σχετικῶν ψηφισμάτων, ποὺ εἶχε φέρει μαζί του ὁ Στ. Χιονοϋδάκης ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ Φεβρουαρίου. Καὶ τὰ δύο αὐτὰ ψηφίσματα ὑπογράφονται στοὺς Κομιτάδες τῶν Σφακιῶν, καὶ μάλιστα τὴν ἡμέρα, ποὺ ἔγραφε τὰ πρὸ πάνω ἡ ΚΕΑ, δηλ. στὶς 8 Ἀπριλίου. Αὐτὰ τὰ στέλλουν ἀμέσως στὴν Ἀθήνα, καὶ ἔτσι τὰ βρίσκομε νὰ τὰ δημοσιεύῃ ὁ «Αἰὼν» στὶς 13 Ἀπριλίου τοῦ 1867²⁷. Τὸ τρίτο ἄρθρο τοῦ πρώτου ψηφίσματος, ὅπου ἡ Γ. Συνέλευση ἐν ὀνό-

²⁴) ΙΑΚ, ΕΚΕΑ.

²⁵) Ἐ. ἄ.

²⁶) ΙΑΚ, ΕΚΕΑ.

²⁷) Ἐφημερὶς «Αἰὼν», ἀρ. 2231. Τὴ μεταστροφὴ αὐτὴ στὶς σκέψεις τῶν

ματι τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ ψηφίζει τὸ προσωρινό του πολίτευμα, ὁρίζει: «*Ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία ἀνατίθεται εἰς ἓνα Κυβερνήτην, ἐκλεγόμενον παρὰ τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως δι' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος μέχρι τῆς τελειωτικῆς ἐθνικῆς καταστάσεως, ἥτοι τῆς ἐνώσεως τῆς Κρήτης...μετὰ τῆς...Ἑλλάδος*».

Ἐνῷ τὰ ἐπόμενα καθορίζουν λεπτομερέστερα τὴν ἔκτασιν τῆς δικαιοδοσίας του ὡς ἑξῆς: «*ἄρθ. 4. Ὁ Κυβερνήτης ἐκτελεῖ τοὺς...νόμους, ἐκδίδει τὰ ἀναγκαῖα διατάγματα καὶ κανονισμοὺς, ἐκλέγει καὶ διορίζει τοὺς πολιτικοὺς καὶ στρατιωτικοὺς λειτουργούς. | ἄρθ. 5. Πάντα τὰ ἀφορῶντα τὴν ἐξωτερικὴν ἐνέργειαν πρὸς πραγματοποίησιν τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως θέλουν ἐλευθέρως διενεργεῖσθαι παρὰ μόνου τοῦ Κυβερνήτου, ὑπὸ μόνον τὸν ὅρον τῆς ἐντελοῦς ἐνώσεως τῆς Κρήτης μετὰ τῆς ἐλευθέρης Ἑλλάδος. | ἄρθ. 6... Συνιστᾶται ἐν Συμβούλιον κυβερνητικὸν ἐπταμελές, ἐκλεγόμενον παρὰ τῆς Γεν. Συνελεύσεως...».*

Μὲ τὸ δευτέρου ψήφισμα, τῆς ἴδιας χρονολογίας, «...ἐν ὀνόματι τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ ἡ Γενικὴ Συνέλευσις ἐκλέγει καὶ διορίζει Κυβερνήτην τῆς Κρήτης τὸν κ. Α. Μαυροκορδάτον».

Καὶ ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ Ἀθηνῶν, ὕστερα ἀπὸ αὐτὴ τοὺς τὴν ἐνέργειαν, γράφει πρὸς τὴ Γεν. Συνέλευση καὶ τὴν Προσωρινὴν Κυβέρνησιν στίς 15 Ἀπριλίου 1867: «*Ἐὐχαριστοῦμεν ὑμᾶς διὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς ἀναδειχθεῖσαν πεποιθήσιν διὰ τῆς δημοφύμου ἐκλογῆς τοῦ Κυβερνήτου κ. Μαυροκορδάτου. Ὁ κ. Μαυροκορδάτος εἶναι ἔτοιμος νὰ ἐγκαταλείψῃ καὶ συμφέροντα καὶ ἀναπαύσεις καὶ τέκνα, ὅπως ἔλθῃ καὶ συνεργασθῇ μεθ' ὑμῶν. Ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἀπαιτοῦνται προπαρασκευαίτινες, τὰς ὁποίας δὲν δυνάμεθα ἐκ τοῦ προχείρου νὰ ἐκτελέσωμεν. Παρεκτὸς δὲ τούτου ἐπιθυμοῦμεν, ἵνα, εἰ δυνατόν, πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του παρενδίσκηται μεθ' ἡμῶν καὶ ὁ κ. Ρενιέρης*»²⁸.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω φαίνεται, ὅτι, γιὰ νὰ πᾶν τώρα πὰς ὁ Μαυροκορδάτος στὴν Κρήτη, ἀφοῦ ἐξεπληρώθῃ ὁ πρῶτος ὅρος μὲ τὴν πρόσκλησίν του ἀπὸ τοὺς Κρητικούς, πρέπει νὰ πραγματοποιηθῇ καὶ ὁ δεύτερος, δηλαδὴ «*νὰ ἐφοδιασθῇ δι' ὅλων τῶν ὄπλων καὶ πολιτικῶν μέσων, ὅσα δύνανται νὰ καταστήσωσι τελεσφόρον τὴν ἀποστολὴν του*»²⁹. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ Ἐπιτροπὴ δὲν μπορεῖ νὰ θέσῃ στὴ διάθεσιν τοῦ Μαυροκορδάτου τὸ χρηματικὸ ποσό, ποὺ ἐξητοῦσεν ἐκεῖνος, ἀπευθύ-

μελῶν τῆς Γ. Συνελεύσεως καὶ τὴν ἀπόφασίν της νὰ ὑπογράψῃ τὰ σχέδια τῶν δύο ψηφισμάτων μπορεῖ κανεὶς νὰ τὰ παρατηρήσῃ καὶ στὸ «Συστατικόν», ποὺ δημοσιεύει ὁ Κριάρης στὴν πρώτη ἐκδοσὴ τῆς Ἱστορίας του (σ. 302 σημ. 1).

²⁸) ΙΑΚ, ΕΚΕΑ.

²⁹) Βλ. παραπάνω, σ. 20.

γεται πρὸς τὸν Πρόεδρο τῆς Κυβερνήσεως Ἀλ. Κουμουνδοῦρο γραφοντας τὰ ἑξῆς : «...Γνωρίζετε ὅτι οἱ ἀγωνιζόμενοι Κρήτες, συναισθανθέντες τὴν ἀνάγκην νὰ ἐμπιστευθῶσι τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τὴν διοργάνωσιν τοῦ τόπου εἰς πρόσωπον σπουδαῖον, ἐξελέξαντο ὡς κυβερνήτην τῆς Κρήτης τὸν κ. Δημήτριον Μαυροκορδάτον. | Ἀλλ' ἡ Ἐπιτροπὴ σκέπτεται, ὅτι ὁ κ. Μαυροκορδάτος οὐδόλως δύναται νὰ καταστῇ ὠφέλιμος ἐν Κρήτῃ, ἐὰν δὲν ἔχῃ εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ ὅλικά τινα μέσα, δι' ὧν νὰ ὁργανίσῃ προσωρινὴν διοίκησιν δυναμένην νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς ἐπαναστάσεως καὶ εἰς τὸν σκοπὸν δι' ὃν ἡ ἐκλογή ἐγένετο...Τὰ διαθέσιμα τῆς Ἐπιτροπῆς μέσα μόλις δύνανται νὰ ἐπαρκέσουν ἐπὶ τινα χρόνον εἰσέτι διὰ τὰς ἀπολύτους ἀνάγκας τῆς, καὶ ἐπειδὴ ἡ Ἐπιτροπὴ ἔπρεπε νὰ διαθέτῃ κατὰ μῆνα τοῦλάχιστον 100.000 δρχ. διὰ τὰ θέσθι ταύτας εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ κ. Μαυροκορδάτου, νομίζομεν καλὸν νὰ διατυπώσωμεν ὡς ἑξῆς τὴν περὶ τῆς ἀνδρομῆς ταύτης αἰτησίαν μας. 1) Νὰ χορηγῇ ἡ Κυβέρνησις πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν δρχ. 100.000, ὅπως χρησιμεύσουν εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς εἰς Κρήτην μεταβάσεως τοῦ κ. Μαυροκορδάτου. 2) Ἡ χορηγίσις νὰ διαρκέσῃ 5 μῆνας, 3) Νὰ ἐξασφαλισθῇ ἀπέναντι οἰασδήποτε μελλούσης δυσχερείας ἡ διὰ τῆς καταθέσεως τοῦ ὅλου ποσοῦ, ἢ τῆς ἀνοίξεως πιστώσεως εἰς τὴν Ἐθνικὴν Τράπεζαν. Ἐν Ἀθήναις τῇ 17 Ἀπριλίου 1867»⁸⁰.

Στὴν αἴτηση αὕτῃ τῆς Ἐπιτροπῆς, ἀφοῦ συνῆλθε καὶ συνεζήτησε σχετικὰ τὸ Ὑπουργικὸ Συμβούλιον, ἀπάντησε ὡς ἑξῆς : «Συμπεράσματα τῆς διασκέψεως τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ἐπὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ ἀπὸ 17/29 Ἀπριλίου ὑπομνήματος τῆς ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς. | Αἱ αἰτήσεις τῆς Ἐπιτροπῆς στηρίζονται εἰς τὴν πεποίθησιν αὐτῆς, ὅτι ἡ εἰς Κρήτην μετάβασις τοῦ Κυβερνήτου θ' ἀποβῇ ὠφέλιμος εἰς τὸν ἀγῶνα. Ἡ Κυβέρνησις ὁμως ἔχει ἐνδοιασμούς. Ἡ ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος μᾶς διδάσκει, ὅτι ἡ ἔλλειψις συγκεντρώσεως συνετέλεσε κατὰ τὰς κρίσιμους ὥρας τῶν δοκιμασιῶν αὐτοῦ, εἰς τὴν συντήρησιν τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐν Κρήτῃ πρὸς τὸ παρὸν μήτε περὶ διοικητικοῦ, οἰκονομικοῦ ἢ δικαστικοῦ ὁργανισμοῦ, μήτε περὶ συνδέσεως (:) ἢ διατηρήσεως δι' ὑποσχέσεων πρόκειται. Διὰ τοιαύτας ἀνάγκας μία ἰσχυρὰ κεντρικὴ Ἀρχὴ θὰ ἦτο ἀπαραίτητος. Ἀλλ' ἡδὴ ἐν Κρήτῃ πρόκειται μόνον περὶ συντηρήσεως τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ὡς πρὸς τοῦτο δύναται μὲν νὰ παράσῃ τινὰς ὠφελείας ἢ συγκέντρωσις, παρέχει ὁμως αὕτη εἰς τοὺς ἐντοπίους πολλὰς εὐκολίας, διότι ἐπιτρέπει εἰς αὐτοὺς τὴν συγκέντρωσιν περὶ τὴν ἐπιθετικὴν ἐνέ-
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

⁸⁰) ΙΑΚ, ΕΚΕΑ.

γειαν, ἐνῶ μέχρι τοῦδε περιοπᾶτο ἡ ἐπίθεσις εἰς πολλά σημεῖα. Οὐδαμοῦ δὲ ἡδύνατο ὁ ἐχθρὸς νὰ φέρῃ διὰ μόνης μιᾶς ἡτις τὴν καταστροφὴν. | "Ἄν ὁ ἀγὼν τῶν ἐπαναστατικῶν πρὸς τὴν Ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν ἦτο ὀλιγώτερον ἄριστος, οἱ κίνδυνοι τῆς συγκεντρώσεως θὰ ἦσαν ὀλιγώτεροι· ἀλλ' ὅπως ἔχουσι τὰ πράγματα μᾶλλον διὰ τῆς ἐπιμονῆς μετὰ τὰς ἀποτυχίας, παρὰ διὰ τῆς ὑπεροχῆς τῶν ἐπαναστατικῶν ὁπλῶν ἀναμένεται τὸ αἰσιον ἀποτελεσμα τοῦ ἀγῶνος: ἵνα δὲ αἱ ἀποτυχίαι μὴ φέρωσι γενικὴν παράλυσιν, πρέπει νὰ ὑπάρχωσι πολλὰ αὐτοτελῆ κέντρα. "Ἄν μία μόνη ἀρχὴ ὑπάρχῃ καὶ αὕτη καταπονηθῇ ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ, ὅστις θέλει ἐπ' αὐτὴν συγκεντρώσῃ τὰς ἐνεργείας του, μετὰ τῆς ἀρχῆς καταπίπτει καὶ ἡ ἐπανάστασις. Ὑπῆρξε τῷ ὄντι ἐν ταῖς ἐνεργείαις τῶν διαφόρων ἐπαναστατικῶν κέντρων ἑλλειψις ἁρμονίας, ἣτις παρεστάθη ὡς ἀπειλοῦσα καὶ αὐτὴν τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἀγῶνος. Ὑπὸ τὰς ἐντυπώσεις δὲ ἐκείνας καὶ ἀπέναντι τῶν ἐκ τῆς διχοροίας κινδύνων, ἐθεώρησε τότε ἡ Κυβέρνησις συντελεστικὴν τὴν ἀποστολὴν ἀνδρὸς δυναμένου νὰ περιστείλῃ τὰ ἐκ τῶν ἀντιζηλιῶν κακὰ, ἀλλ' ἥδη ἀπεδείχθη, ὅτι αἱ ἀντιζηλῖαι δὲν εἶχον σπουδαιότητα δυναμένην νὰ καταστρέψῃ τὸν ἀγῶνα. | Εἶναι ἄρα βέβαιον, ὅτι ἡ ἐγκατάστασις νέας ἀρχῆς δὲν θέλει δώσῃ σπουδαιότητα μεγαλυτέραν εἰς τὰς ἀντιζηλίας; εἶναι ἄρα δυνατόν ἡ κεντρικὴ ἀρχὴ ν' ἀποφύγῃ νὰ περιπλεχθῇ εἰς φατριαστικὰς διαιρέσεις; "Ἄν θελήσῃ νὰ μείνῃ ἐκτὸς αὐτῶν, δὲν κινδυνεύει νὰ μὴ ἔχῃ ποῦ νὰ στηριχθῇ; Δὲν θέλει δὲ προκαλέσῃ ἡ ἐγκατάστασις νέας ἀρχῆς ἀξιώσεις καὶ ἀπαιτήσεις προσωπικὰς, τῶν ὁποίων ἡ ἱκανοποίησις καὶ ἂν εἶναι ἐν μέρει ἐφικτὴ θέλει γίνεσθαι πρὸς ζημίαν τῶν πραγματικῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀγῶνος; | Ἡ Κυβέρνησις φρονεῖ, ὅτι ἂν τὰ μέσα, ἅπερ ζητεῖ ἡ Ἐπιτροπὴ παρὰ τῆς Κυβερνήσεως χάριν τῆς συγκεντρώσεως, διατεθῶσιν ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος, διὰ τοῦ αὐτοῦ συστήματος, ὅπερ ἡκολούθησε μέχρι τοῦδε ἡ Ἐπιτροπὴ, θὰ ἀποβῶσι ταῦτα λυσιτελέστερα, δὲν ἐκτίθεται δὲ ὁ ἀγὼν εἰς τοὺς κινδύνους, οὓς ἡ ἐγκατάστασις κεντρικῆς ἀρχῆς συνεπάγεται. | Ἐπὶ τῶν σκέψεων τούτων ἐφιστᾷ ἡ Κυβέρνησις τὴν προσοχὴν τῆς Ἐπιτροπῆς, ἀλλ' ἂν αὕτη ἐξακολουθῇ ἐπιμένουσα εἰς τὴν ἰδέαν, ὅτι ἡ ἀποστολὴ τοῦ Κυβερνήτου δὲν θέλει ἀυξήσει τοὺς κινδύνους τοῦ ἀγῶνος, ἡ Κυβέρνησις θέλει παράσχει ὑπὲρ τῆς ἀποστολῆς, ἐφ' ὅσον τὰ μέσα αὐτῆς τὸ ἐπιτρέπουσι, πᾶσαν συνδρομὴν. | Εἰς 100 χιλ. δραχμῶν κατὰ μῆνα ὀρίζει ἡ Ἐπιτροπὴ τὸ ἀναγκαῖον ποσὸν πρὸς πραγματοποίησιν τῆς εἰς Κρήτην μεταβάσεως τοῦ Κυβερνήτου καὶ τῆς ἐν Κρήτῃ διοργανώσεως τῆς διοικήσεως. Ἡ Ἐπιτροπὴ γινώσκει ὅποιοι οἱ πόροι τῆς Κυβερνήσεως καὶ ὅποσον δυσχερὲς ἀποβαίνει ἡ διάθεσις τοσούτου ποσοῦ. Ἀλλὰ πᾶσα ἄλλη ἀνάγκη ὑποχωρεῖ εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ

ἀγὼν οἱ τῆς Κρήτης, ὥστε τὸ ποσὸν τοῦτο θέλει διὰ πάσης θυσίας διαθέσει τὸ δημόσιον συμφώνως πρὸς τὴν αἴτησιν τῆς Ἐπιτροπῆς. Καί, ἂν ἡ ἀνάγκη διαρκέσῃ ἐπὶ πέντε μῆνας, ὑπόσχεται κατὰ τὴν αἴτησιν τῆς Ἐπιτροπῆς, ὅπως ἐφ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦτο ἐξακολουθεῖ τὸ χορήγημα. Ἀποδέχεται ἄρα ἡ Κυβέρνησις τὴν παροχὴν ὁλοκλήρου τοῦ αἰτουμένου παρὰ τῆς Ἐπιτροπῆς χορηγήματος. Ἀλλ' ἡ Ἐπιτροπὴ ζητεῖ καὶ νὰ ἐξασφαλισθῇ τὸ χορήγημα. | Ἡ ὑπόσχεσις τῆς Κυβερνήσεως εἶναι ἀποχωρῶσα ἐξασφάλισις. Οἰαδήποτε καὶ ἂν ἐπέλθῃ μεταβολὴ περὶ τὰ ἀπαρτίζοντα τὴν κυβερνήσιν πρόσωπα, ἡ Ἐπιτροπὴ δὲν δύναται νὰ πιστεύσῃ, ὅτι προκειμένου περὶ Κρήτης θέλει ἀδειτηθῇ ἡ ὑπόσχεσις τοῦ Ὑπουργείου. Τὸ δὲ Ὑπουργεῖον δὲν δύναται νὰ συναινέσῃ εἰς ὅρον ἐμφαίνοντα δυσπιστίαν ἀπαίσιον πρὸς τὰς διαδόχους τῆς. Ἀλλωστε εἶναι ὀλίκως ἀνέφικτον νὰ κατατεθῇ ἁμέσως ποσὸν 500 χιλ. δοχ. εἰς τὴν Τράπεζαν, ὅπως ἀπαιτεῖ ἡ Ἐπιτροπὴ, ἡ δὲ αἴρεσις τοῦ νὰ ἀνοιχθῇ πίστωσις παρὰ τῇ Τραπέζῃ προϋποθέτει τὴν κατάρθωσιν χορημάτων. Ἀλλὰ καί, ἂν ἦτο δυνατόν νὰ εὐρεθῶσι τὰ χρήματα, οὐδέποτε ἤθελε συγκατατεθῇ ἡ κυβερνήσις ἐν ὧρα, καθ' ἣν αἱ ἐθνικαὶ ἀνάγκαι εἶναι λίαν κατεπείγουσαι, νὰ καταστήσῃ ταῦτα ἀργά, ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ τοῦ ν' ἄρῃ μίαν δυσπιστίαν προσβλητικὴν πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτὴν καὶ πρὸς τὴν ἐθνικὴν ἀξιοπρέπειαν. | Ἀντίγραφον. | Ἐν Ἀθήναις τῇ 21 Ἀπριλίου 1867. | Σὰς ἐσωκλείω καὶ μίαν ἐπιστολήν, τὴν ὁποῖαν ἀροῦ ἀναγνώσῃτε, ἐπιστρέφετε εἰς τὸν κ. Τρικούπην. | Ὁ φίλος σας. | Ἀλ. Κουμουνδοῦρος»⁸¹.

Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἀπάντησιν αὕτῃ τῆς Κυβερνήσεως, ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ γράφει πρὸς τὴ Γεν. Συνέλευσιν καὶ τὴν Προσ. Κυβέρνησιν στίς 29 Ἀπριλίου 1867: «...Ὁ ἡμέτερος συνάδελφος Κος Μαυροκορδάτος δὲν ἀναχωρεῖ εἰσέτι, ὅπως ἔλθῃ μεταξὺ ὑμῶν. Ἡ βραδύτης αὕτη εἶναι ὅλως ἀνεξάρτητος τῆς θελήσεώς του. Ὁ Κος Μαυροκορδάτος, τακτοποιήσας τὰς οἰκογενειακάς του ὑποθέσεις καὶ πέμψας ἤδη τὰ τέκνα του εἰς Κέρκυραν, εἶναι ἕτοιμος πρὸς ἀναχώρησιν. Ἀλλ' ἡ Ἐπιτροπὴ ἐνέκρινε νὰ ἀναστείλῃ πᾶσαν περὶ ἀναχωρήσεώς του σκέψιν, μέχρις ἐπανάδου τοῦ ἡμετέρου συναδέλφου κ. Μ. Ρενιέρη»⁸².

Σχετικὰ γράφει καὶ ὁ Κρίνος πρὸς τὸν Π. Κορωναῖο ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στίς 22 Ἀπριλίου 1867: «Ἡ ἀναχώρησις τοῦ κ. Μαυροκορδάτου ἀνεβλήθη μέχρι τοῦδε, διότι γενομένης πρὸς αὐτὸν τῆς προτάσεως, δύο ὅρους εἶχε θέσει. 1ον τὴν συγκατάθεσιν τῆς Συνελεύσεως καὶ τῶν ὁπλαρχηγῶν καὶ 2ον πίστωσιν εἰς τῆς Τράπεζαν 500 χιλ. δοχ., ἐξ ὧν

⁸¹) Ὑ. ἀ.

⁸²) Ὑ. ἀ.

νὰ λαμβάνη κατὰ μῆνα 100 χιλ. ἐκτὸς τῶν παρὰ τῆς Ἐπιτροπῆς χορηγουμένων. Τὸ πρῶτον ἐγένετο, τὸ δεύτερον εἰσέτι, διότι ὁ τίτλος τοῦ κυβερνήτου ἐσκότισε πολλοὺς καὶ διότι ἡ κυβερνήσις, φαίνεται, φοβεῖται μήπως ὁ Μαυροκορδάτος καταστήσῃ ἀτίθασσον τὴν Κρήτην εἰς τὰς πελοποννησιακὰς ἢ ἄλλας αὐτοχθονικὰς ἀξιώσεις, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ κατὰ τὴν ἔνωσιν· προσπαθεῖ δὲ νὰ τὸν πείσῃ ν' ἀναχωρήσῃ μὲ μόνην τὴν ξηρὰν ὑπόσχεσιν ὅτι θέλει λαμβάνει τακτικῶς τὰ ζητούμενα»³³.

Πάντως, ὅπως εἶδαμε, ἡ Κ. Ἐπιτροπὴ ἐπερίμενε νὰ γυρίσῃ ὁ Μ. Ρενιέρης γιὰ νὰ πάρῃ ὀριστικὴ ἀπόφαση στὸ ζήτημα αὐτό. Ἀφοῦ λοιπὸν ἐπέστρεψε ἐκεῖνος στίς 10 Μαΐου³⁴, ἐγίναν νέες ἐνέργειες καὶ νέες συζητήσεις, πὺν κατέληξαν στὰ ἐξῆς, ὅπως τὰ βροσκομε στὸ ἀκόλουθο πρακτικὸ τῆς Κ. Ἐπιτροπῆς: «Ἡ Ἐπιτροπὴ λαβοῦσα ὑπ' ὄψιν τὰς ἐπανειλημμένας αἰτήσεις τῆς ἐν Κρήτῃ Συνελεύσεως περὶ ἐπισπεύσεως τῆς ἀποστολῆς τοῦ Κυβερνήτου κ. Δ. Μαυροκορδάτου, περὶ ἧς εἶχεν ἀποφασισθῇ νὰ μὴ ληφθῇ ὀριστικὸν μέτρον μέχρι τῆς ἐπανόδου τοῦ ἀπόντος κυρίου Ρενιέρη, ἐπεφόρτισεν αὐτόν, ἅμα ἐπανελθόντα, νὰ ἐρωτήσῃ τὴν Κυβέρνησιν, ἂν ἐξασφαλίζῃ τὰ μέσα τῆς εἰς Κρήτην μεταβάσεως τοῦ κ. Μαυροκορδάτου καὶ τῆς ἐκεῖ συντηρησέως του ἐπὶ τρεῖς μῆνας πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ἐντολῆς του. | Κατὰ τὴν σημερινὴν συνεδρίασιν ὁ κ. Ρενιέρης ἐξέθεσεν ὅτι τὸ Ὑπουργεῖον ἐπιμένει εἰς τοὺς λόγους, οὓς ἐγγράφως ἐκοινοποίησε τῇ Ἐπιτροπῇ διὰ τοῦ ἀπὸ 21 Ἀπριλίου ἐγγράφου του, καὶ δι' οὓς θεωρεῖ κατὰ τὸ παρὸν ἐπικίνδυνον καὶ ἐπιβλαβὴ τὴν σύστασιν ἐνιαίας κυβερνήσεως ἐν Κρήτῃ, ὅτι ὅμως, ἂν ἡ Ἐπιτροπὴ ἐπιμένῃ εἰς τὴν ἀπόφασίν της, τοῦ νὰ σταλῇ ὁ Κυβερνήτης ἀμέσως, καὶ ἀναλαμβάνῃ τὴν περὶ τούτου εὐθύνην, τὸ Ὑπουργεῖον δὲν ἐναντιοῦται καὶ θέλει προθυμῶς χορηγεῖ τὰ μέσα ἀναλόγως τῶν δυνάμεων αὐτοῦ καὶ καθ' ὃν τρόπον διὰ τοῦ ἐγγράφου του ἐξέθεσε, πρὸς διατήρησιν τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἐξακολούθησιν τοῦ ἀγῶνος. | Ταῦτα ἐκθέσαντος τοῦ κ. Ρενιέρη ἡ Ἐπιτροπὴ σκεφθεῖσα ἀπεφάσισε νὰ μὴ μεταβῇ ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁ κ. Δ. Μαυροκορδάτος. | Μετὰ ταῦτα ἡ Ἐπιτροπὴ, κατ' αἴτησιν τοῦ κ. Μαυροκορδάτου, ἀπῆλλαξεν αὐτὸν πάσης ὥς ἐκ τῆς ἀποδοχῆς του ὑποχρεώσεως καὶ εὐθύνης ἐν τῷ μέλλοντι. | Ἡ ἐν Ἀθήναις ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπὴ. | Λέων Μελάς. | Μ. Ρενιέρης. | Α. Φ.

³³) ΓΑΚ, Κ3 α|2 ἀρ. 486.

³⁴) Στίς 12 τοῦ Μάη 1867 ἡ ΚΕΑ γράφει μεταξὺ ἄλλων στὴ Γεν. Συνέλευση καὶ τὴν Προσ. Κυβέρνηση: «Προχθὲς ἐφθασεν ὁ ἡμέτερος συνάδελφος Κ. Ρενιέρης πλήρης ὑγείας καὶ θάρρους περὶ τῆς αἰσίας τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος ἐκβάσεως». (ΙΑΚ, ΕΚΕΑ).

Παπαδάκης. | Ἰ. Σκαλτσούνης. | Γ. Π. Σκουζές | Ἐν Ἀθήναις τῇ 20 Μαΐου 1867»³⁵.

Καὶ τὴν ἴδια μέρα γράφουν πρὸς τὴ Γ. Συνέλευση καὶ τὴν Πρὸς Κυβέρνηση: «Μετὰ τὴν γενομένην ἐκλογὴν τοῦ Δ. Μαυροκορδάτου ὡς Κυβερνήτου τῆς Κρήτης, ἠγγέθησαν ἐνδοιασμοὶ τινες ὡς πρὸς τὴν ὠφέλειαν τοῦ παραδεχθέντος τούτου μέτρου. Τοὺς ἐνδοιασμοὺς τούτους λαβόντες ὑπὸ σοβαρὰν σκέψιν, καθ' ὃ προερχομένους ἐκ προσώπων, ὧν τὰς γνώμας... δὲν ἐδυνάμεθα νὰ παραβλέψωμεν, ἀπεφασίσαμεν νὰ ἀναβάλωμεν τὰ περὶ τῆς μεταβάσεως τοῦ κ. Μαυροκορδάτου εἰς Κρήτην... Οὐδείς ὑπῆρξε δισταγμὸς καὶ δυσκολία ὡς ἐκ τοῦ προσώπου τοῦ κ. Μαυροκορδάτου, ἀλλ' αἱ ἀντιταχθεῖσαι σκέψεις εἰς τὸ ληφθὲν μέτρον ἦσαν αἱ ἐξῆς: (παρατάσσονται αἱ γινῶμαι τῆς κυβερνήσεως πὺν εἶδαμε πὺν πάντα). | Ἀπέναντι τῶν ὑποβαλλομένων τούτων σκέψεων καὶ τινων ἄλλων δυσκολιῶν προπαρασκευῆς, ἡ Ἐπιτροπὴ ἐπεθύμει ν' ἀναβληθῇ εἰσέτι πᾶν μέτρον καὶ πᾶσα ὀριστικὴ ἀπόφασις περὶ τῆς αὐτοῦ μεταβάσεως τοῦ κ. Μαυροκορδάτου, καθ' ὅσον μάλιστα ἡ καλλίστη θέσις, εἰς ἣν σήμερον εὐρίσκεται ἐν Εὐρώπῃ τὸ Κρητικὸν ζήτημα, ἐδύνατο νὰ καταστήσῃ περιττὴν τὴν μετάβασίν του. | Ἀλλ' ὁ κ. Μαυροκορδάτος ἔτοιμος ὧν νὰ μεταβῇ αὐτόσε..., δὲν ἐνέκρινε τὴν παραδοχὴν τῆς προτεινομένης ταύτης ἀναβολῆς, καθῆκον του δὲ ἐθεώρησε ν' ἀπευθύνῃ πρὸς ἡμᾶς τὴν ἐπιστολήν, ἣν συγχρόνως μετὰ τῆς παρούσης λαμβάνετε, καὶ νὰ αἰτήσῃ τὴν ἀπαλλαγὴν του παρ' ἡμῶν πάσης κατὰ τὸ μέλλον ὑποχρεώσεώς του... | Ἐπειδὴ δὲ ἡ μὴ μετάβασις τοῦ κ. Μαυροκορδάτου ἐξήρηται ἐκ τῶν πραγμάτων καὶ οὐχὶ ἐκ τοῦ προσώπου, ἐννοεῖται οἷκοθεν, ὅτι οὐδεμίαν ἄλλην ἐκλογὴν, ἐνιαίας κυβερνήσεως καὶ ἐφ' ἑνὸς προσώπου συγκεντρουμένης δυνάμεθα, ὅσον τὸ ἐφ' ἡμᾶς, νὰ ἀγνωρίσωμεν καὶ παραδεχθῶμεν... | Σὰς ἀσπαζόμεθα | Δ. Μελάς | Μ. Ρενιέρης | Α. Φ. Παπαδάκης | Γ. Π. Σκουζές | Ἰ. Π. Σκαλτσούνης»³⁶.

Ἐνας ὅμως ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους λόγους, πὺν ἡ Ἐπιτροπὴ ὑπεχώρησε στὶς ἀπόψεις τῆς Κυβερνήσεως, ἦταν ἡ οἰκονομικὴ δυσχέρεια, πὺν ἀντιμετώπιζε τότε. Γι' αὐτὸ δέχθηκε ἀπλῶς νὰ παίρῃ τὴν ἐνίσχυση τῆς Κυβερνήσεως.

Αὐτὸ φαίνεται ἀπὸ τὶς ἐξῆς δυὸ ἐπιστολὰς τῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς τὸν πρωθυπουργὸ Ἀ. Κουμουνδοῦρο. Στὴν πρώτη μὲ χρονολογία 19 Αὐγούστου 1867 γράφουν: «Κε Πρόεδρε. | Ἡ Ἐπιτροπὴ εὐρίσκεται πάλιν εἰς ἀνάγκην χρημάτων, περιμένει δὲ νὰ τὴν ἐφοδιάσῃτε μὲ ἑκατὸν

³⁵) ΙΑΚ, ΕΚΕΑ.

³⁶) ΙΑΚ, ΕΚΕΑ.

χιλιάδας δραχμῶν, ἵνα ἐπαρκῇ εἰς τὰ ἐξοδὰ της. | Ἀφοῦ, κατόπιν τῶν γενομένων ἐνώπιον ὑμῶν συζητήσεων, ἐπληροφορήθητε τὸ ποσὸν τῶν κατὰ μῆνα δαπανῶν, παρακαλοῦμεν ὑμᾶς καὶ τοὺς λοιποὺς ὑπουργοὺς νὰ λάβετε μέτρα, ὅπως χορηγήτε ἡμῖν καθ' ἑβδομάδα τὸ ἀνάλογον ποσόν, ἵνα μὴ περιέλθωμεν εἰς ὑπερβολικὴν ἀπορίαν»⁸⁷.

Ἡ δεύτερη, ποὺ στέλλεται λίγες μέρες ἀργότερα—στὶς 23 Αὐγούστου—εἶναι ἐκτενέστερη καὶ μᾶς παρουσιάζει καλύτερα τὶς οἰκονομικὰς ἀνάγκας τῆς Ἐπιτροπῆς καὶ τὴν ἐξάρτησή της ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση: «Κε Πρωθυπουργέ. | Πρὸ τινων μηνῶν ἡ Ἐπιτροπὴ αὕτη, εὐρισκομένη εἰς ἀπορίαν χρημάτων πρὸς διατήρησιν τῆς ἐν Κρήτῃ ἐπαναστάσεως, ὑπέβαλε δι' ὑμῶν πρὸς τὴν Σὴν Κυβέρνησιν ἀκριβεῖς περὶ τῆς θέσεως καὶ τῶν ὑφισταμένων ἀναγκῶν πληροφορίας, ἵνα τύχῃ τῆς συνδρομῆς αὐτῆς. | Ἡ Κυβέρνησις ἀποδεχθεῖσα εὐμενῶς τὰς αἰτήσεις τῆς Ἐπιτροπῆς καὶ πεισθεῖσα ἐκ τῶν ἐνώπιον αὐτῆς γενομένων σκέψεων καὶ συζητήσεων, ὅτι ἡ χορηγούμενη πρὸς τὴν ἐπανάστασιν τῆς Κρήτης συνδρομὴ δὲν δύναται νὰ ἀκολουθήσῃ ὡς πρότερον, ἐὰν μὴ ἡ Ἐπιτροπὴ ἔχῃ διαθέσιμον κατὰ μῆνα τὸ ποσὸν δοχ. 500.000, μᾶς ἐνεθάρρυνεν εἰς τὴν ἐξακολουθήσασιν τοῦ ἔργου, ὑποσχομένη νὰ ἀναπληρώσῃ πάσας τὰς ἀνάγκας τῆς Ἐπιτροπῆς. | Ἐκ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης παρῆλθον τρεῖς μῆνες. Ἡ κυβερνήσις μᾶς ἐχορήγησεν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ δοχ. 1.110.000, ἐξ ὧν κατὰ παραγγελίαν αὐτῆς ἐπληρώσαμεν εἰς τὴν ἀιμοπλοϊκὴν Ἑταιρείαν πρὸς ἀπόσβεσιν χρέους τοῦ Δημοσίου δοχ. 240.000, ὥστε ἀπέμειναν εἰς τὸ Ταμεῖον τῆς Ἐπιτροπῆς 870.000. Αἱ εἰσπράξεις τῶν ἰδιωτικῶν συνδρομῶν ἐλαττοῦνται ὁσημέραι, ἐπὶ τοσούτον, ὥστε ὅλαι αἱ συνδρομαὶ τοῦ τελευταίου μηνός, ἀπὸ 24 Ἰουλίου, ἀνέρχονται εἰς δοχ. 24.000. Τὸ ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως χορηγηθὲν ἡμῖν ποσὸν μετὰ τῶν μικρῶν ἰδιωτικῶν συνδρομῶν δὲν ἐκάλυψαν τὰς γενομένας δαπάνας κατὰ τοὺς τελευταίους τρεῖς μῆνας, ἡ δὲ Ἐπιτροπὴ ἐδρίσκειται ἀπέναντι οὐχὶ μικροῦ χρέους, ὅπερ ὁσημέραι ἐπανξάνει. Οἱ πιστωταὶ τοῦ ποσοῦ τούτου ἐπιμόνως μᾶς ζητοῦν τὴν πληρωμὴν, ἀποποιούμενοι νὰ μᾶς χορηγήσωσιν ἐν πίστει εἴδη ἐξ ὧν ἔχομεν ἀπόλυτον ἀνάγκην. Παρεκτὸς δὲ τούτου ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν ὀφείλομεν νὰ πληρώσωμεν τὰς μισθοδοσίας τοῦ πληρώματος τῆς «Ἐνώσεως», νὰ πέμψωμεν χρηματικὰς βοήθειάς, ὅσας ἀνὰ δεκαπενθήμεριαν στέλλομεν τακτικῶς πρὸς τοὺς ἐν Κρήτῃ ἀγωνιζομένους, καὶ νὰ φροντίσωμεν περὶ τοῦ πληρώματος τοῦ ναυαγήσαντος «Ἀρχαδίου». | Παρατηρεῖται ὡς ἐκ τούτου, κ. Πρωθυπουργέ, ὅτι ἀποβαίνει ἤδη εἰς ἡμᾶς ἀδύνατον νὰ ἀκολουθήσωμεν συντρέχοντες τὸν ἀγῶνα τῆς Κρήτης, καὶ ὅτι πρέπει

⁸⁷) ΙΑΚ, ΕΚΕΑ.

νὰ σκεφθῶμεν περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν θέλουν πληρωθῇ οἱ χορηγήσαντες πρὸς ἡμᾶς τὰ εἶδη, ἐξ ὧν προκύπτει τὸ χρέος τῆς Ἐπιτροπῆς. | Ἐν τοιαύτῃ σκληρᾷ ἀνάγκῃ ἡ Ἐπιτροπὴ κατὰ τὴν χθεσινήν αὐτῆς συνεδρίασιν ἔλαβε τὰς ἐξῆς ἀποφάσεις : | αον) Νὰ προβῇ εἰς τὴν ἐκκαθάρισιν ὅλων αὐτῆς τῶν ἐκκρεμῶν λογαριασμῶν. | βον) Νὰ διατάξῃ ἐν Σύρῳ τὴν ἄμεσον τῶν ἐργοστασίων τῆς διάλυσιν ὡς καὶ τὴν τοῦ πληρώματος τῆς « Ἐν ὥσ εως ». | γ') Νὰ εἰδοποιήσῃ τὴν προσωρινὴν κυβέρνησιν τῆς Κρήτης, ὅτι τοῦ λοιποῦ ἡ Ἐπιτροπὴ δὲν εὐρίσκειται εἰς θέσιν νὰ χορηγήσῃ οὐδεμίαν εἰς τὸν ἀγῶνα βοήθειαν. | Ἐκτιμῶντες τὴν μέχρι τοῦδε γενομένην συνδρομὴν ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως πρὸς τὸν Κρητικὸν Ἀγῶνα καὶ τὴν ἐπίδρασιν ἣν αἱ ληφθεῖσαι ἀποφάσεις δύνανται νὰ λάβωσιν εἰς τὰς διπλωματικὰς ἐνεργείας τῆς Κυβερνήσεως περὶ τοῦ κρητικοῦ ζητήματος, ἐνομίσαμεν ὅτι καθῆκον ἐπεβάλλετο ἡμῖν νὰ κοινοποιήσωμεν δι' Ὑμῶν, Κε Προϋπουργέ, πρὸς τὴν Κυβέρνησιν τὰ ληφθέντα μέτρα, πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν. | Κατὰ τὴν αὖριον ὀφείλομεν νὰ πέμψωμεν εἰς Σύρον χρήματα· ἀδυνατοῦντες δὲ νὰ πράξωμεν τοῦτο, καὶ ἵνα μὴ ἐπαυξήσωμεν ἔτι μᾶλλον τὸ χρέος τῆς Ἐπιτροπῆς, ὑποχρεούμεθα, ὡς ἐκ τῆς ἀναποδράστου ἀνάγκης, εἰς ἣν εὐρισκόμεθα, νὰ προβῶμεν εἰς ἄμεσον ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεών μας. | Ἡ ἐν Ἀθήναις ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ | Δ. Μελάς | Ἀ. Φ. Παπαδάκης | Μ. Ρενιέρης | Ἰ. Σκαλοτούνης. | Γ'. Σκουζές»³⁸.

Στὴν ἐπιστολὴ αὐτῇ, ὅπως βλέπομε, δὲν ὑπογράφει ὁ Δ. Μαυροκορδάτος, ἃν καὶ ἔμενεν ἀκόμη στὴν Ἐπιτροπὴ, ὅχι ὅμως γιὰ πολὺ. Τὸ ὅτι θὰ πειράχθηκε γιὰ τὴ ματαίωσιν τῆς ἀποστολῆς του εἶναι ἀναμφίβολο, ὅπως καὶ τὸ ὅτι θὰ δυσανεστῆθηκε κατὰ τῶν συναδέλφων του καὶ μάλιστα κατὰ τοῦ Μ. Ρενιέρη, πού, ἀφοῦ γύρισε, ἔδωκε τὸ ὀριστικὸ τέρμα στὴν ὑπόθεσιν. Δὲ μποροῦσε ὅμως καὶ μόνο γι' αὐτὸ τὸ λόγο νὰ ἀποχωρήσῃ ἀμέσως ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ. Ἐπρεπε νὰ βρεθῇ καμμιά ἄλλη ἀφορμὴ καὶ αὐτὴ δὲν ἄργησε νὰ παρουσιασθῇ.

Οἱ ἐπαναστάτες καὶ μάλιστα ἡ Προσωρινὴ Κυβέρνησις δυσανεστημένοι ἀπὸ τὴν ἐξέλιξιν τῶν γεγονότων καὶ νομίζοντας πὺς γιὰ ὅλα ἔφταιγεν ἡ Ἐπιτροπὴ Ἀθηνῶν ζήτησαν ἀπ' αὐτὴ νὰ ἀνασχηματισθῇ γιὰ νὰ συμπεριλάβῃ καὶ ἄλλους Κρητικοὺς μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς. Σχετικὰ μαθαίνομε ἀπὸ ἓνα γράμμα τῆς Κ. Ἐπιτροπῆς πρὸς τὴ Γ' ἐν. Συνέλευσιν καὶ τὴν Προσ. Κυβέρνησιν τῆς 9 Σεπτεμβρίου 1867, ὅπου γράφονται καὶ τὰ ἐξῆς : «Κύριοι. | Τὴν πρώτην ἱσταμένου ὁ γραμματεὺς τῆς Προσωρινῆς τῶν Κρητῶν Κυβερνήσεως, μεταβάς εἰς τὸ γρα-

³⁸) ΙΑΚ, ΕΚΕΑ.

φεϊον μας, παρέδωκε πρὸς ἓνα τῶν γραμματέων μας τὴν ἐπιστολήν σας τῆς 19 Αὐγούστου καὶ ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ ἀπόδειξιν παραδόσεως. | Διὰ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ὑμεῖς ἀπαιτεῖτε νὰ προσκληθῶσι καὶ λαμβάνωσι μέρος εἰς τὰς συνδιασκέψεις καὶ ἐνεργείας τῆς Ἐπιτροπῆς ταύτης οἱ Κ. Χ. Ζυμβρακάκης, Βασ. Σαπουντζάκης, Ἀ. Ἀναγνωστάκης καὶ Γ. Νικολαΐδης. Ὁ τρόπος, καθ' ὃν εἶναι συντεταγμένη ἡ ἐπιστολή ὑμῶν, καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν αὕτη μᾶς διεβιβάσθη, ἔδωκε χώραν, ὡς εἰκός, εἰς σκέψεις ἀφορώσας τὴν φιλοτιμίαν, τὴν ἀξιοπρέπειαν καὶ τὴν ὑπόληψιν τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς ταύτης... | Λυπούμεθα, ὅτι ἡ ὑμετέρα ἐπιστολή ἐπροκάλεσε τὴν παραίτησιν τοῦ ἡμετέρου συναδέλφου κ. Δ. Μαυροκορδάτου. Πρὸς ἀντικατάστασιν αὐτοῦ παρακαλέσαμεν τὸν ἐνταῦθα διαμένοντα Ἅγιον Κισάμου νὰ λαμβάνῃ μέρος εἰς τὰς συνδιασκέψεις καὶ ἐνεργείας ἡμῶν, ὡς τακτικὸν μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς»³⁹.

Ἔτσι δόθηκε τέλος στὸ ζήτημα τῆς ἀποστολῆς τοῦ Δ. Μαυροκορδάτου ὡς Κυβερνήτου τῆς Κρήτης. Ἡ ΚΕΑ κατόπιν τούτου ἀνασχηματίσθηκε, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ ἐξῆς γράμμα της πρὸς τὴ Γ. Συνέλευση καὶ τὴν Προσ. Κυβέρνηση τῆς 9 Σεπτεμβρίου 1867: «... Ἡ Κυβέρνησις, καίτοι ἐπιθυμοῦσα νὰ μείνῃ ἡ Ἐπιτροπή, ὡς ὑπάρχει κατηγοριμένη σήμερον, ἐνέδωκεν εἰς τὰς παρατηρήσεις καὶ σκέψεις μας καὶ παρεδέχθη ἐν ἀρχῇ τὴν περὶ παραδοχῆς νέων μελῶν πρότασιν. Παρετήρησεν ὅμως, ὅτι, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τοὺς κ. κ. Ζυμβρακάκην καὶ Σαπουντζάκην, στρατιωτικοὺς ὄντας ἐν ἐνεργείᾳ, δὲν συμφέρει πολιτικῶς ἡ παραδοχὴ τῶν ὡς μελῶν τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς δητῶς καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον μᾶς ἀπηγόρευσε νὰ παραλάβωμεν αὐτούς. Ὡς ἐκ τούτου ἀντικατεστήσαμεν αὐτοὺς διὰ τῶν κ.κ. Ἀ. Ἀναγνωστάκη, Γ. Νικολαΐδου καὶ Σπ. Ἀντωνιάδου, περιλαμβανομένων καὶ ἐν τῷ Β' ψηφίσματί σας, εἰς ὃ ἀναφέρεσθε διὰ τῆς πρὸς ἡμᾶς ἐπιστολῆς σας»⁴⁰.

Οἱ αἰτίες πού δὲν ἐπραγματοποιήθηκε ἡ ἀποστολὴ τοῦ Μαυροκορδάτου ἦσαν, ὅπως εἶδαμε, ἀρκετές. Κυρία αἰτία ὅμως ἦταν τὸ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις δὲν τὴν ἐπεδοκίμασε. Καὶ ἡ μελέτη μας αὕτη, μὲ τὰ νέα στοιχεῖα πού παραθέτομε, διευκρίνισε ἀρκετὰ καὶ ἔδειξε, πῶς ἐξελίχθηκαν τὰ γεγονότα, καὶ τί ἰδέες καὶ σκέψεις ἀνταλλάχθηκαν, γιὰ νὰ ματαιωθῇ ὀριστικὰ ἡ ἀποστολὴ αὕτη.

Πῶς ἐπέδρασε τῶρα στὴν ὅλη ἐξέλιξη τοῦ ἀγῶνα τὸ ὅτι δὲν ἀνέλαβε μιὰ προσωπικότητα στὰ χέρια τὴν ὅλη ὁργάνωσι τῆς ἐπαναστατημένης μεγαλονήσου, αὐτὸ θὰ τὸ παρακολουθήσομε καὶ θὰ τὸ ἐξετάσομε στὸ γενικώτερο ἔργο μας γιὰ τὸν Ἀγῶνα τοῦ 1866, πού ἀρχίσαμε καὶ πού ἐλπίζομε νὰ συμπληρώσομε.

³⁹) ΙΑΚ, ΕΚΕΑ.

⁴⁰) ΙΑΚ, ΕΚΕΑ.